

Diana Stolac

NAPOMENE O JEZIKU LIBRETA "BAN LEGET" IVANA DEŽMANA

mr. Diana Stolac, Pedagoški fakultet, Rijeka, prethodno priopćenje, Ur.: 14. studenoga 1995.

UDK 886.2 - 293 : 800.853

*U literarnome je opusu Ivana Dežmana i jedan libreto, objavljen 1872. godine. To je **Ban Leget**, po kojemu je Ivan pl. Zajc skladao svoju manje poznatu operu, izvedenu u Zagrebu iste godine. U radu se analiziraju odstupanja od jezične norme (posebno sintaktičke) u dramskome tekstu uvjetovana rimom, ritmom i sl., ali i posebnim zahtjevom libreta - nužnosti da izvedba bude pjevana.*

Riječanin Ivan Dežman (1841-1873), liječnik, književnik i urednik *Vijenca*, jedan je od najpoznatijih sljedbenika Frana Kurelca, utemeljitelja riječke filološke škole. Dežmanov literarni prvijenac romantični ep *Smiljan i Koviljka* nosi posvetu upravo Kurelcu, bivšemu Dežmanovu nastavniku hrvatskoga jezika u riječkoj gimnaziji. Ostala su književna djela Ivana Dežmana drama *Varadinka Mara*, prozna zbirka *Pripoviesti* i pjesnička zbirka *Poletar*. Svoje liječničko zvanje i literarne sposobnosti udružio je u *Zdravoslovnim poukama*, popularnim medicinskim tekstovima. Svoje mjesto u hrvatskoj kulturi zaslužio je prvenstveno kao autor *Rječnika lječničkoga nazivlja* iz 1868. godine, prvoga tiskanoga hrvatskoga medicinskog rječnika.

Dežman se u svom kratkom ali plodnom životu ogledao i kao libretist. Na manje od 30 stranica sveo je brojne likove i njihove burne događaje u libreto *Ban Leget*. Ta manje poznata opera u tri čina velikoga hrvatskoga skladatelja Ivana pl. Zajca prvi je put pjevana u Zagrebu u proljeće 1872. godine (dakle, četiri godine prije njegove najpoznatije opere *Nikola Šubić Zrinski*), a iste je godine, također u Zagrebu, i objavljen

njen libreto tiskom Dragutina Albrechta.¹

Ovaj je rad zamišljen kao analiza odstupanja od sintaktičke norme u dramskome tekstu uvjetovanih rimom, ritmom i sl., ali i posebnim zahtjevom - nužnosti da bude izvedeno u pjevanoj formi. Pokazalo se da za to ipak ne postoje uvjeti jer je ostvaraj ovisio o postojanju adekvatne muzikološke literature. Na žalost, iako notni zapis opere Ivana Zajca *Ban Leget* postoji i čuva se u Zagrebu, ne prati ga muzikološka analiza. Postoji tek članak Franje Širole, učenika Ivana Zajca, objavljen u časopisu za duhovnu glazbu *Sveta Cecilija* 1918. godine, u kojemu autor govori više o fabuli libreta nego o tome kako je uredio partituru, odnosno preuredio formu ove opere.² Iz navedenih je razloga koncepcija ovoga članka morala biti dijelom promijenjena.

Kad je već spomenut jedan Zajčev učenik, valja reći da je i student Ivan Dežman bio Zajčev učenik - učio je za boravka u Beču svirati violinu. Također je, uz Augusta Šenou kojega je sa Zajcem upravo on upoznao, jedan od hrvatskih intelektualaca koji su velikoga skladatelja nagovarali (i nagovorili) da se iz Beča vrati u Zagreb i sklada nacionalne opere. U opusu većem od 1200 skladbi (1202 skladbe s opusom i 68 skladbi bez opusa), *Ban Leget* je manje poznata od drugih 18 Zajčevih opera ali je izborom teme banstva na tragu upravo ovakvim težnjama.

Dežmanu je poticaj za ovaj libreto bila povijesna bilješka u *Luciusu, De Reg. Dalm. et Croat. pag.293.*, o čemu govori u *Predgovoru*. Ta je bilješka bila zaista samo poticaj a ne i predložak, budući da je Dežman vidno promijenio događaje, likove, odnose, uključujući i osnovne pozitivne odnosno negativne konotacije, pa i ime glavnoga lika: *Leglet* u *Leget*. Dok je promjena u sadržaju pitanje autorske slobode, potonjoj bi se promjeni moglo naći i jezično opravdanje. Naime, *Leglet* je dvosložna riječ u kojoj su oba sloga zatvorena, dakle strukture ZOZ/ZOZ.³ Također se ostvaruje i suglasnička skupina *gl*. *Leget* je, pak, dvosložna riječ strukture ZO/ZOZ, dakle bez suglasničkih skupina i s prvim otvorenim slogom. Koliki su problem u pjevanju zatvoreni slogovi, odnosno koliko je olakšano izvođenje otvorenih slogova, ne treba posebno objašnjavati. Dovoljno govore i laiku bliski stavovi o "pjevnijem" talijanskom jeziku, od njemačkoga, na primjer.

Budući da je ova opera vrlo rijetko izvođena⁴ i da njen sadržaj nije, pretpostavljamo, poznat kao nekih drugih hrvatskih nacionanih opera, u bilješci se donosi nekoliko riječi o sadržaju opere *Ban Leget*.⁵

1 *Ban Leget*. / Opera u tri čina. / Spjevao / Ivan Dežman. / Glasba od / Ivana pl. Zajca. / Prvi put pjevana u Zagrebu, u proljeću 1872. / U Zagrebu. / Tiskom Dragutina Albrechta. / 1872.

2 Zahvaljujem se mr. Mariji Riman koja mi je pomogla ovom, ali i drugim vrijednim informacijama. (Ilanak Franje Širole vidi u *Svetoj Ceciliji*, svezak 1, god.12, siječanj/veljača 1918, str.6-9).

3 Objašnjenje simbola: Z = zatvornik, suglasnik, konsonant; O = otvornik, samoglasnik, vokal.

4 Hrvatsko kazalište Ivana pl. Zajca u Rijeci posljednje je ovu operu postavilo na svoju scenu 1992. godine.

Vratimo se sada osnovnoj temi ovoga rada - jezičnim značajkama libreta. Na svim se jezičnim razinama mogu zamijetiti odstupanja od jezične norme, odnosno stalni istovrsni izbor između više mogućih oblika zbog neke od zakonitosti ritma i pjevanoga teksta.

Tako se zijeve u glagolskom pridjevu radnom muškoga roda u jednini rješava neknjiževnojezičnim sažimanjem ili kontrakcijom *-ao>-o*, npr. *čuvo* (19,20,26),⁶ *davo* (18), *došo* (3,16,23), *imo* (2), *mogo* (12), *moro* (20), *zašo* (15); također i u imenici *poso* (6). Već je naznačeno da su suglasničke skupine problem za pjevanje, pa Dežman bira, ako može, likove bez suglasničkih skupina i otvorenih slogova, npr. *pane* (5):*padne.

Za potrebe određenih stihova manji broj slogova od književnojezičnog lika Dežman dobija odbacivanjem posljednjega samoglasnika, npr. *jel* (4...), *ak* (1), *ljubit* (4), što rezultira i gotovo isključivim izborom kraćih imperativnih oblika, npr. *muč* (4), *drž*, *otvor*, *vrš* (5). Rjeđe izbacuje više jedinica, npr. *nemoš* (11), takva je i tvorba *lavski* (17).

Dijelom se ovime mogu obrazložiti i odstupanja od norme u realizaciji morfona 'jat', tj. čest jednosložni ostvaraj i to kao *e/i*: *zenica* (2), *mreti* (27), *umreh* (28), *umreti* (2), *pre* (3), *podnet* (12), *napred* (17), *živio/živila* (15), *živit* (16). Alternacija *e* se naročito uočava kao pogrešna kad je u rimi u suodnosu sa samoglasnikom *e* koji nije 'jat', npr. *sledom* : *redom* (5), *pre* : *sve* (12), *leti* : *umreti* (21). Kad govorimo o rimi,

---

5 U prvome činu umire ban Stjepan a banstvo se ima razdijeliti među njegovom zakonitom djecom. Nezakoniti, pak, sin Leget, zatajivan i odgajan u trebinjskom samostanu, nezadovoljan takvom oporukom, krene s pučkim starješinom Vladanom u Kraljevu Sutjesku preuzeti banstvo "na mač". Zaustavlja sprovod naizgled da oplače oca, a zapravo da izazove najstarijega zakonitoga sina Vukmira na dvoboj, odnosno da objavi rat za bansku čast (i vlast).

U drugome se činu narod buni protiv Legeta i njegove silničke vladavine. I Vladan iskazuje prve znakove nezadovoljstva budući da je mislio da će netko odgajan u samostanu biti blage čudi i da će moći dobro voditi narod. Dolazi Leget koji demagoškom pričom (obećaje narodu da će se kad istjera neprijatelja vratiti u samostan) pridobija narod za sebe i boj protiv svoje polubraće. Odvija se velika bitka. Stjepanova udovica Margita saznaje da su joj poginuli svi sinovi osim Vukmira, koji joj poručuje da bježi u Dubrovnik. Margitina tužaljka tipom se stiha izdvaja iz teksta i upućuje na utjecaj stila i ritma narodne pjesme. Vukmir je ranjen a njihova je vojska potučena iz zasjede. Dodatno problem stvara i strah od kuge.

Margita, koja želi ubiti Legeta, smišlja plan, a Vukmir sprema vojsku. Zarobljeni su Vladan i Legetova zaručnica Lovica. Premda ih Vukmir želi zamijeniti za svoju mrtvu braću, Vladan neće natrag Legetu jer je napokon shvatio da je on egoistični silnik. Lovica, pak, pristaje na razmjenu. Vukmir oslobađa Vladana koga je narod uvijek slijedio i povede vojsku na Legeta.

U trećemu činu Legetovi vojnici slave pobjedu. Dolazi Margita i nudi Legetu mir i bansku čast. Uvjet je da pusti Vukmira u Dubrovnik a ona će ostati dotle zarobljena. Leget se obraduje tako lakoj pobjedi i pristane da se, na njen prijedlog, poljube u znak pomirenja. Margita je sretna jer ga je sada zarazila kugom i tako zapravo ona pobijedila. Dolazi Lovica iz zarobljeništva, saznaje istinu, i kao svaka velika romantična zaljubljena heroina, spremna je s Legetom umrijeti. Uto prodiru Vladan i Vukmirovi vojnici.

U završnici Vladan hoće smaknuti Legeta ali istupi Lovica i on ubije nju. Vukmir, pak, shvaća žrtvu svoje majke. Margita umire vesela, umire i Leget (iako liječnik, Dežman vrlo laički koristi motiv kuge), a posljednje riječi upućuje Vladan narodu: "Živio ban Vukmir!"

6 Iza primjera se u zagradi navode brojevi stranica na kojima se u libretu nalaze.

neknjiževnojezično je i gubljenje *h* u sljedećoj rimi - *nezna* : *stra'* (6). Naravno, bez toga rime ne bi ni bilo.

Na morfološkoj je razini manje otklona. Uz već spomenute kraće imperativne oblike češće birane od dugih, tu je problem upotrebe brojnog pridjeva umjesto brojne imenice: *oboje* (za Legeta i Vladana, 8) i *troje* (za tri sina, 17). Moguće opravdanje možemo vidjeti u različitom broju slogova brojne imenice i brojnoga pridjeva (*oboje* : *obojica*, *troje* : *trojica*). Također je zanimljiva i na dva mjesta ostvarena zamjena Apl. njih likom *nje*, npr. *U smrt za nje ovaj čas* (18).

Izbor glagolskih oblika u libretu ne određuju samo morfosintaktosemantički razlozi nego i stilistički. Tako Leget najčešće rabi zapovjedne forme, npr. uz tihe i smirene riječi molitve za zdravlje bana Stjepana čuje se Legetovo: *bij, tresni, da pane, da netruje* (1); ili *govori, ne muč me, kaži, govori* (4), *reci* (5), *Prokletstvo / Nek božje na braću mi pane* (5), *čuj, skupi, da si tu, bjež, leti* (9), *Borbe bud!* (10). U tekstu zamjećujemo prevagu kraćih glagolskih oblika. Razlog je za izbor upravo takvih oblika tempo, npr. krnji perfekt: *Kakav bio to glas* (2), *kad mi došo on sam* (3), *Svetac već cio / Na zemlji bio!* (7). Proteže se to onda i na dijelove libreta koji se ne pjevaju (pa za njihovo objašnjenje otpadaju ritmički razlozi) -didaskalije, u kojima je mahom aorist: *digne, ustane, dodje, plane* (1), *Odu svi. Zastor padne* (15). U didaskalijama se također, da bi se kratile, upotrebljava umjesto atributne rečenice pridjev nastao od glagolskoga priloga sadašnjeg, npr. *zapaziv upravo dolazeća Vladana* (4), *u to susretne dolazeća Vukmira* (18), deklinirajući ga pritom kao neodređeni umjesto određeni pridjevski lik. Sintaktostilistička analiza pokazuje da je ovoj sinonimna struktura s infinitivom: *videć dolaziti Vladana* (10).

Sintaktička je razina vrlo zanimljiva. Osvrnut ćemo se na dva problema: strukture atributnih fraza i red riječi u rečenici.

Kongruentni je atribut izražen pridjevom, zamjenicom ili brojem najčešće u postpoziciji, npr. u popisu lica: *po smrti istoga, pouzdanik Legetov, žena Stjepanova*, ili dalje: *u manastiru trebinjskom* (1), *banstva cielog vlast svu* (5), *Molbu našu* (8), *pod tu lipu granatu* (12), *kob tva* (21), *dvie stube* (1).

Rjeđe je sročni atribut u antepoziciji, npr. u popisu lica: *nezakoniti sin, njegova zaručnica, pučki starješina, njezin najstariji sin* (1), ili dalje: *samostansku bogomolju* (1), *čist, sjajan dan* (21). Zanimljivo je umetanje atributa u prijedložnu sintagmu, npr. *Čuješ molitvu po nje žuboru* (4). Velik je broj primjera gdje je između atributa i imenice umetnut neki drugi sintaktički dio, npr. *svetom zakrili bana desnicom* (1), *U nebeski stupi da dvor* (7), *Drzke li rieči* (8), *Braćo toga složno vraga / Smoždit mora naša snaga!* (9), *Lagat neću stare pod dane!* (24). Kad je atribut u postpoziciji, takve interpolacije nema. Imenica može imati atribute i u antepoziciji i u postpoziciji, npr. *od teškog boļa svog* (9).

Vidno je rjeđi nekongruentni atribut, imenica u genitivu, gotovo uvijek u post-poziciji, npr. *zbor kaludjera* (1), *Slobodu spasit praga svetog* (13), *Izliev srdca moga* (25). U popisu lica nalazimo sinonimne strukture: *nezakoniti sin bana Stjepana : njezin najstariji sin* (1).

Sinonimna je prijedložna sintagma strukture *od +genitiv*: *Glasba od Ivana pl. Zajca* (na naslovnoj stranici), *Vodji od sbora* (23), sintaktička konstrukcija pogrešna sa stanovišta današnje sintaktičke norme, ali ne i autoru suvremene norme.

S obzirom na formu djela, potpuno je razumljivo da je atributna rečenica vrlo rijetka, npr. *Leget i Margita, koje dolazak naviesti glasnik* (24).

Red riječi u rečenici često je poremećen zbog rečeničnog naglaska i ritma, a nekad je to popraćeno i sintaktičkom sinonimijom, npr. *Ha, sad sam banom ja! : Ha, ja sam ban sad!* (2), *Vladan gdje je?* (4), ili zbog rime, npr. *Vrata mu otvor, /U nebeski stupi da dvor!* (7). Dežman se također služi ponavljanjima ili varijacijama ne bi li istakao osnovnu poruku, npr. *Pak ništa... Baš ništa... Ništa!* (5), ili *Osvetu! Bože čuj! Ah čuj! Osvetu!* (17), a isticanje je ostvareno i neizricanjem glagola: *Nikad takvog već!* (8)

Dodajmo ovoj analizi i zamjedbe koje se odnose na pravopis. Iskaz stvaranja pravopisne norme svakako je nedosljednost u pisanju niječne čestice i glagola, npr. *ne mine : nemine* (2), *nemogu, nemože* (25), *netruje* (1) : *ne daje* (2), *ne znam* (3)... Također se uočava na granici morfema: *sbora* (1), *razstaviti* (3), *sladka, razčenu* (5), *mužkarci* (11), *obćinari* (12), *izstupim, iztiče, sbori* (15), *robstvo* (26), *robstva* (20), *izprosit* (21); *neotca, otca* (2), *otčev* (6)...

U zaključku recimo da je Ivan Dežman pronašao, dakle, u jezičnom bogatstvu upravo one činjenice koje omogućuju dramski stih i pjevani oblik. Većina odstupanja od književnojezične norme stilski je opravdana i u književno-umjetničkome stilu književnoga jezika prihvatljiva.

SUMMARY

Diana Stolac

NOTES ON THE LANGUAGE OF LIBRETTO OF "BAN LEGET" BY IVAN DEŽMAN

In the literary work of Ivan Dežman there is also a libretto published in 1872. It is *Ban Leget* which was taken as a model by Ivan Zajc for composing his less known opera, performed in Zagreb in the same year. The work analyses deviations from the languages standards (especially syntactic ones) in the drama text, determined by rhythm, rhyme etc., but also by a special request of a libretto - necessity that the performance be sung.